

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

11410

ՄԵՐ ԷԺԱՆԱԳԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ

Ս. ԼԵՇԿԵ

ՈՒՍՄԱՆ

ՄԵՐ

№ 6

1905

Ս.-ՊԵՏԵՐԱՅՈՒՐԳ.

891.71

Լ-37.

Գ. Երզրայ/անթրոպոլոգիա. Ն. Կ. Կ.

10725

Հարկ Գ. Երզրայ-Գ/19
25 SEP 2008
19 NOV 2010

ՄԵՐ ԷԺԱՆԱԳԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ
Հրատ. տիկին Զարեհ

891.71
537
ԱԿ.

ՈՒՍՄԱՆ ՍԷՐԸ

(Թարգ. Ռուսերենից)

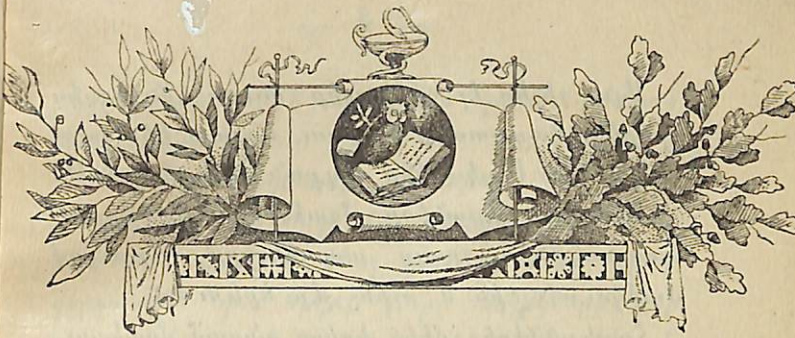
Ս. ԼԵՇՉԷ

1001
4808

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ
«ՊՈՒՇԿԻՆԵԱՆ ԱՐԱԳԱՏԻՊ»
1905.

11410

ՌԻՍՄԱՆ ՍԷՐԸ

Ա.

Պ... գիւղի խրճիթներէց մէկուժ ամբողջ գի-
շերը նրազը վառ էր. — Շատ քիչ է պատա-
հում՝ որ գիւղացիք զիշերն անընդհատ քնեն.
— մի-մի անգամ նրանք պէտք է դուրս դան
խրճիթից, անատուններին նայեն, ականջ դնեն,
տեսնեն՝ խօսմ չար մարդիկ պատերը չն՞ քան-
դում ձին դողանալու, կամ հացատան կողպէ-
քը չն՞ կոտրել, իհարկէ՛ եթէ այնտեղ որեւէ
բան կայ: Դէպքերը շատ անգամ ցոյց են տուել՝
որ այսպիսի նախազգուշութիւններ ամենին
աւելորդ չեն:

Дозвол. ценз. С.-Петербургъ, 9 Ноября. 1904 г.

„Пушкинская Скоропечатня“ Лешуговъ пер. 4.

նպատակ՝ խրճիթի մէջ ման էր դալիս, ինքն էլ չիմտնալով թէ ի՞նչ է ուղում:

— Դէ՛հ, բաւական է ուրախանաս, խելքդ կը լիօցնես, գնա՛ ջուր տաքացրո՛ւ, շուտով կը լուսանայ:

Մակարն առանց խօսք ասելու կատարեց տատմօր հրամանը: — Նա մենակ էր և տան դործը ինքը պիտքէ անէր: Եւ նորածին մանկայր նրա գլխից չէր գուրս դալիս: Զրհօրից ջուր էր քաշում — մտնկալի մասին էր մտածում, կրակ էր անում, անասուններին էր նայում՝ աչքի առաջ դարձեալ մաճկալն էր՝ որ մօր կրծքից քաշ ընկած անուշ կաթ էր ծծում:

Մակարը ջահել չէր. քառասուն տարեկան կը լինէր: Նա հարուստ գիւղացի էր համարւում և ամենքն էլ գիտէին՝ որ այդ հարստութիւնը պատահամբ չէ ընկել նրա ձեռքը, այլ անընդհատ, երկար ու դառն աշխատանքից յետոյ: Մակարը քարի պէս մարդ էր: Ծուլութիւնն ու հարբեցողութիւնը նրա աչքում ամենամեծ մեղքերն էին: Եւ պէտք էր տեսնել՝ թէ ի՛նչպիսի կատաղութեամբ էր յարձակուում այն համադիւղացիներին վրայ, որոնք հարկն ու տուրքերը չէին կարողանում իր ժամանակին՝ կանոնաւորապէս վճարել: Նրա խիստ հապեացքը վառուում էր արհամարհանքի ու ա-

տելութեան բողոքով, իսկ աշխատանքից կոշտացած ձեռն գոլգողալով փետփրտում էին երկայն, սև մօրուքը:

Մակարն իրան կատարելապէս բազդաւոր չէր համարում, քանի որ արու զաւակ չունէր: Նրա սրտից արիւն էր կաթում, երբ մտածում էր՝ որ իր հաւաքած կարողութիւնը օտար մարդկանց — իր փեսաների ձեռքը պիտի անցնի, գուցէ իր անունն էլ չըտան, իր յիշատակին մի բարի խօսք էլ չասեն:

Նորածին տղան նրա սրտի ծանր բեռը թեթեւացնում էր: Այժմ Մակարը գիտէր՝ թէ ո՞ւմ համար է իր աշխատանքը, ո՞ւմ համար է հարկաւոր տանջուել, բերնի հացը կտրել, գիշերն անքուն մնալ:

Ըստ երեւոյթին՝ Մակարի ու Մարեամի յոյսերն արդարանում էին: Խորտեաշ, ճարպիկ Ստեփանը բարձրահասակ, լայնաթիկունք, խելօք ու մտածկոտ տղամարդ դարձաւ: Ստեփանի մանկութիւնն անցաւ այնպէս՝ ինչպէս անցնում է առհասարակ բոլոր գիւղացի երեխաներինը. — միքանի անգամ ձիուց վայր ընկաւ, միքանի անգամ գետում կիսախեղդ եղաւ — մինչև որ ձի նստել ու լողալ սովորեց: Է՛հ, այդ բոլորն էլ այնքան դատարկ բաներ են, որ յիշել անգամ չարժէ:

Բ.

Հարուստ կեանք չեն վարում Պ... գիւղա-
ցիք: Նրանք ընդհանրապէս աշխատում են գիւ-
ղի մօտ: շինուած օդու և մահուղի գործա-
րաններում:

Չմեռն Ստեփանն էլ գնաց օդու գործարա-
նր փող աշխատելու: Նա պէտքէ գործարանի
վառարանները նայէր: Ճիշտ է, թէև նրանք
տանն այնքան էլ փողի կարիք չունէին, քա-
նի որ բաւականաչափ կարողաւոր էին, բայց՝
ինչպէս ասում են՝ աւելորդ հացը մարդու
փորը չի ծակիլ:

Ստեփանը տասնեութ տարեկան դարձաւ—
և նրա համար սկսեցին հարսնացու որոնել:

Այդ ժմեռն Ստեփանը շուտով չի մոռանայ:

Մի անգամ, իր հերթին ութ ժամ աշխա-
տելուց յետոյ այնտեղ գործարանումն էլ վա-
ռարանի մօտ պառկեց: Նրա քունը չէր տա-
նում: Մի կէս ժամ կողքից-կողք դառնալուց
յետոյ՝ աչքերը բացեց:

Չմրան արևի թեք ճառագայթները նեղ
պատուհանից հաղիւ էին ընկել, բայց նրանց
կարիքն էլ չկար, քանի որ վառարանի թէժ
կրակը նրանց տեղն էր բռնել և պայծառ լու-
սաւորում էր գետնայարկը:

Վառարանից քիչ հեռու նստած էր Ստեփա-
նի օգնականը՝ Գէորգը, տասնեհինգ տարեկան
մի պատանի, որ նոյնպէս գործարան էր եկել
բանելու:

Վառարանը լաւ էր վառուում, խառնելու
պէտք չկար և Գէորգը պարապութիւնից ձան-
ձրանում էր: Մի-երկու անգամ թիւթիւնից
ծխեց, այս էլ ձանձրացրեց նրան, վերջապէս՝
ժողից մի գիրք հանեց ու դրեց առաջը: Շու-
տով գետնայարկում տարածուեց նրա կարգա-
լու միտպագաղ ծախք՝ որին երբեմն-երբեմն
խառնում էր կրակի ճարճատիւնը: Ստեփա-
նը պառկած լսում էր Գէորգի կարգացածը՝
որ մի հէքեաթ էր: Գիչ-քիչ ընթերցանութիւ-
նը նրա համար էլ հետաքրքիր դարձաւ:

— Վահ, Գէորգ, միթէ կարգալ գիտես,
զարմանքով հարցրեց նա, երբ Գէորգը գիրքը
ցած դրեց և սկսեց վառարանը խառնել:

— Բա ի՞նչ... Հպարտութեամբ պատասխա-
նեց Գէորգը, ի՞նչ գիրք կուզես՝ բեր, չըի պէս
կարդամ: Այս ասելով՝ դարձեալ նստեց ու շա-
րունակեց կարգալը:

Ստեփանը մտածմունքի մէջ ընկաւ, «էս
ի՞նձ ինչօ՞ւ կարդալ չեն սովորեցրել, ես ուրիշ-
ներից ինչօ՞վ եմ պակաս...» մտածում էր նա:

— Գէորգ, այ Գէորգ, ի՞նչ կասես, կարգա-

լը դժուար բան է, վճռական ձայնով հարցրեց Ստեփանը:

— Այո՛, Ստեփան, քրտինք կը բերի. հանաք բան չէ, արեւս գործել չէ, պատասխանեց Գէորդը՝ զգալով որ ինքը բարձր է նրանից:

— Իսկ սրբան ժամանակում կարելի է այդ տեղը հասնել, հետաքրքրուեց Ստեփանը,

— Դէ՛հ, այ՛ օրինակ՝ ես ամբողջ ձմեռը այլ բեռն էի սովորում...

Երկուսն էլ լռեցին:

— չիմա որ ես ուղենամ՝ չե՞մ կարող սովորել, հարցրեց Ստեփանը:

Գէորդը նրա վրայ մի քննական հայեացք ձգեց, կարծես առաջին անգամն էր տեսնում Ստեփանին և տարակուսանքով գլուխը շարժեց:

— Է՛հ, բարեկամ, ի՞նչ ասեմ... դու արդէն ձերացել ես: Ախար ես սովորելը շատ փոքր հասակիցս եմ սկսել:

— Իսկ երբ փորձե՞նք, հ՛ր, Գէորդ, վախ՝ վախելով հարցրեց Ստեփանը:

— Փորձե՛լ, ինչո՞ւ չէ... արի փորձենք: Բայց դժուար թէ մի բան դուրս գայ:

Ստեփանի աչքերը փայլեցին, նա տեղից վերկացաւ:

Դէ՛հ, ապա ցոյց տուր, բե՛ր, բեր, շտապեցնում էր Ստեփանը:

Գէորդը միքանի անգամ փորձեց նրան սովորեցնել, բայց փորձը յաջող չէր անցնում:

— Ախար ես ասացի՝ որ բան չի դուրս գալ, ի՞նչու իզուր ժամանակ կորցնենք: Աւելի լաւ է՝ պառկիր քնիր, անքուն կը մնաս: Գիչ մնաց Ստեփանն արտասուէր:

— Դէ՛, Գէորդ շան, խնդրում եմ, մի անգամ էլ ցոյց տուր, միտս կը պահեմ, Աստուած վկայ՝ չեմ մոռանայ:

Գէորդը, թէև ականաջ՝ ցոյց տուեց: Մինչև իր հերթն հասնելը՝ Ստեփանն արդէն բաւական բան սովորել էր: Վարժապետը պառկեց քնելու, իսկ աշակերտը շարունակեց պարսպել:

Այդ ժամանակից Ստեփանի համար սկսուեցին տանջանքի օրեր: Ամբողջ ութը ժամ հերթապահութիւն անելուց յետոյ՝ դեռ մի երեք չորս ժամ էլ այբբենն էր անդիր անում և յետոյ միայն պառկում քնելու: Այդպիսի ծանր աշխատանքն անհետևանք չը մնաց: Նա նիհարեց, դունատուեց, աչքերը փոսն քնկան և սկսեցին փայլել տենդային կրակով: Զափազանց յաջողութիւնից շատ անգամ՝ աշխատանքի

ժամանակ քունն էր տանում և աչքերն ահամայ փակուած էին:

Մի անգամ՝ երբ Ստեփանը բոյորովին անքուն էր մնացել՝ եկաւ հերթապահութեան ժամանակը. նա վառարանի առաջ նստած կարդում էր: Սկզբում կարօյանում էր ուշադրութեամբ նայել վառարանին և կարգացածը կրկնել: Բայց քիչ անցնելուց յետոյ՝ թուղթն աստիճանաբար կրակի զոյն ստացաւ, կրակն ու տառերն իրար խառնեցին... Նա գլուխը խոնարհեց ուսերին և քաղցր քուն մտաւ: Գիրքը ցած ընկաւ:

Այդ բոպէին ներս մտաւ կառավարիչը: Սամի խիստ մարդ էր և բացի այն՝ որ այդպիսի դէպքերում բանւորների գլխին ամեն տեսակ հայհոյանքներ էր թափում, այլև՝ քնածների երեսին մեքենայով սառը ջուր էր սրբակում:

— Ա՛-ա, խոյ, հայվան, մըթմըթաց նաքթի տակ չարանենդ ուրախութեամբ և մեքենայի բերանն ուղղելով քնած Ստեփանին՝ սկսեց պաղ ջուր թափել նրա գլխին, երեսին:

Ստեփանը, բերանը բաց՝ խրոբմփում էր: Նրան թուեաց՝ թէ ջուրն է ընկել և խեղդում է... աշխատում էր աչքերը բանալ, բայց ջրի ոյժից չէր կարողանում:

— Բա՛, փոյ կըստաննա... լաւ ես քնում... լաւեց կառավարչի ծայնը:

Ստեփանն ուշքի է զալիս, հագում է և սխում է վառարանը փաշտ ձգել, թրջուած դիրքն ընկնում է յատակի վրայ: Այժմ պաղ ջուրն սկսում է ոչ թէ երեսին թափել, այլ՝ ծոծրակից ներս, կոնակը երթալ: Կառավարին ուրախ էր՝ որ Ստեփանին բռնեց և պատժեց:

— Տ՛ր... քունդ տարե՞լ էր, հարցնում է նա նենգամիտ ժպտով:

— Է՞ս ինչ է, այ՛ գու խողի հուտ, շան լակոտ, կատաղած դոչեց կառավարիչը, երբ նկատեց յատակի վրայ ընկած դիրքը: Դու էստեղ կարգալու ես եկել, թէ գործ անելու: Երկու ուրբլի տուգանք կրասս, տեսնեք լա՛ւ է:

Ստեփանը լուռ կր. բայց եօր կառավարիչը մատների ծայրով վերցրեց թրջուած դիրքը և ձօտեցաւ վառարանին՝ Ստեփանի արիւնը գլուխը խփեց:

— Պարոն կառավարիչ, ի՛ սէր Աստուծոյ, ի՛ սէր Քրիստոսի, դիրքը մի՛ այրէք, աւելի լաւ է՝ ի՛նձ ձեծեցէք:

— Է՛հէ՛, եղբայր, վրաս զանգատ կը տուտ, զատարան կերթաս, ձեծելն արդելուած է, ասաց կառավարիչը հեղութեամբ և դիրքը թէժ

կրակի մէջ պցեց: Դիրքը իսկոյն ևեթ մոխիր
դարձաւ:

— Եթէ էլի գիրք բերես՝ դարձեալ կայրեմ,
սպառնաց նա և դուրս գնաց:

Կառավարչի զնալուց յետոյ Ստեփանը փոր-
ձեց գիրքն ազատել, բայց հաղիւ կարողացաւ
ձեռքերը ներկելու չափ մուր դուրս հանել:

— Է՛յ, Ստեփան, գրօխ գինը տասը կո-
պէկ է հա՛, յիշեցնում էր ամեն օր Գէորգը:

— Գէորդ ջան՝, միբիչ սպասիր, դեռ փոյ
չունենմ:

— Է՛, ե՞րբ կունենաս, ես մինչև ե՞րբ սպասեմ:

— Տօներին տուն կերթամ՝ կը բերեմ:

Բայց Գէորգը չէր ուզում սպասել և այս-
պիսի պայման առաջարկեց. — Ի՛նքն էլ մի
զոյգ կօշիկ ունէր հագին, Ստեփանն էլ, — լաւ
է իրար հետ փոխել: Ստեփանը միբիչ տատան-
ւեց, բայց վերջը համաձայնութեան եկաւ և
իր՝ բոլորովին նոր կօշիկները տուեց Գէորգին,
իսկ փոխարէնը ստացաւ նրա՝ ծակ ու պա-
տառուած կօշիկը:

— Տանեցոյ ես ի՞նչ ասեմ, դարդ էր անում
Ստեփանը:

— Ի՞նչ կասես՝ ասա վառարանից կրակ ըն-
կա՛ւ այրեց:

Ստեփանն այգպէս էլ արեց:

բայց նա նոր գիրք չկարողացաւ գնել. — Թէ
փող չունէր, քանի որ ոռօհկը հայրն էր ստա-
նում և թէ՛ գիրք գնելու տեղ չկար: Հարե-
ւան ամենամեծ գիւղը երեք ժամուայ ճանա-
պարհ էր. իսկ ինքը չէր կարող զործարանից
հեռանալ ո՛չ մի րօպէ: Ուրիշին էլ յանձնարա-
րել՝ չէր կարող, որովհետև օտարներէց ամա-
չում էր, որ կը սկսէին ծաղրել՝ Թէ այնպիսի
ահագին տղամարդն աւելի շատ ամուսնանալու
մասին պէտքէ մտածէր՝ քան Թէ զրբերի վրայ:
Նա իր անեցիկերից էլ վախենում էր, որով-
հետև սրանք ո՛չ միայն չէին հաւանում որ
Ստեփանը կարգալ է սովորում, այլև Թշնա-
մաբար էին վարւում: Ք.Ա. 1886 ՄԱՅ

— Հայրի՛կ, ես կարգալ եմ սովորում, մի
անգամ փախվիսելով ասաց Ստեփանը:

— Օհօ՛, բարկացած բացականչեց հայրը: Ես
կարգալ չգիտեմ, բայց փառք Աստու, մի ա-
հագին տուն եմ շինել-սարքել: Հիմա ես որ
կարգալ չը գիտեմ՝ յիմար եմ, ինձնից լա՛ւ մարդ
ես ուզում դառնալ, հա՛... Այդ յիմարութիւնը
զվտիցդ հանի՛ր, Թէ չէ... Կոչեց հայրը բար-
կացած ձայնով:

Այն օրուանից Ստեփանն սկսեց խորաման-
կութիւն բանեցնել. — զրքի մասին, իհարկէ,
մտածելն անգամ աւելորդ էր, ուստի սկսեց

դէսից - դէնից հին լրագիրների կտորներ հաւաքել: Եւ առհասարակ՝ ամեն մի տպած գիրք նրա համար մի գանձ էր, որը պէտք է մեծ խնամքով պահել: Թէև բան չէր հասկանում այդ թղթի կտորներից՝ որովհետև նրանք այնքան մանր էին՝ որ բառերը կհասաւ էին մնում, այնուամենայնիւ՝ Ստեփանն այդքանով էլ գոհ էր:

Քիչ-քիչ նա հաւաքեց գործարանում թափ-թրփած բոլոր թղթի կտորները, որոնց վրա տպած խօսք կար: Բարիկենդանին մօտ՝ արդէն բոլորը կարդացել էր: Այդ օրերն էր նաև՝ որ նա մի համարձակ ու յանդուրն միտք չղայտաւ: Գնաց ուղղակի գործակատար պարոն Յովհաննէսի մօտ: Պարոն Յովհաննէսը՝ Ստեփանի կարծիքով շատ բարձր պաշտօն ունէր - նա ամեն ամիս մի ահագին գումար էր ստանում — ամբողջ երեսուն բուբլի: Բայց մարդուն հալալ էր. — հսմմա գլուխ ունէր անպիտանը, հա՛...: Համբիջի վրայ այնպէս արագ հաշիւներ էր անում՝ որ նայելիս մարդու գլուխը պտօշա կը գար:

Երբ Ստեփանը ներս մտաւ՝ պարոն Յովհաննէսը ծխում էր:

— Իս... Իս... եկել եմ ձեզ մօտ... պարոն

Յովհաննէս, դռան շեմքից ասաց Ստեփանը կծկմալով:

— Ի՞նչ է, չըլնի՞ փող ես ուզում... է՛ է՛, եղբայր, գնա՛, գնա՛, եամփէզ շշկրուել ես, շաբաթ օրուանից առաջ փող չէ կարելի ստանալ:

— Ձէ... ես այդ չեմ ուզում... խօսեց Ստեփանը բոլորովին իրան կորցնելով:

— Հապա ի՞նչ ես ուզում:

— Ի՞նչ հին լրագիր կուենեար, պարոն Յովհաննէս, այնպէս... տպած սակ լինի՞՝ միենոյն է:

— Ինչի՞դ է հարկաւոր...
— Պափրուօղ պիտի շինեմ, խաբեց Ստեփանը:
— Ի՞նչ մի՞թէ ծխում է... Յովհաննէսը:

— Հա՛, մի-մի ժամանակ ծխում եմ, քաշելով ասաց Ստեփանը:

— Լա՛ւ, լա՛ւ, ահա՛ — ալգպիսի թուղթ մենք շատ ունենք: Իսկ ես կարծեցի թէ կարդալ դիտես ուզում ես կարդալ:

— Ձէ՛, մեզ՝ լիմարներիս ո՞վ պէտք է կարդալ սովորեցնի, հառաչեց Ստեփանը:

Պարոն Յովհաննէսը նրան հին լրագիրների տասը հատ թերթ տուեց:

Ստեփանը վերցրեց թղթերը, խոնարհ գլուխ տուեց և խելքը թոցրածի պէս՝ դուրս վազեց:

Բակում բոլոր թղթերը խնամքով ծալեց, ծոցը դրեց:

Գործարանում նա անհամբեր սպասում էր թէ Գէորդը երբ կը պառկի քնելու՝ որ ինքը կարողանայ ծոցից հանել իր թանկագին թրղթերը: Վերջապէս՝ լսուեց Գէորդի խորրմփոցը:

Ստեփանը խնամքով հարթեց լրագրի մի թերթը և խորասուզուեց ընթերցանութեան մէջ: Լրագրում գրած էր՝ թէ ի՞նչպէս լեհացիք՝ ստրկութիւնից ազատուելու համար ապրտամբուել են իրանց ենչոզ տէրութեան դէմ և թէ՛ յետոյ ի՞նչ դէպքեր են պատահել: Խօսքերը Ստեփանին հասկանալի էին, բայց ամբողջ մտքից ոչինչ չէր հասկանում:

— Տէր Աստուած, ի՞նչպէս անեմ՝ որ կարգացածս հասկանամ. չէ՞ որ կան այնպիսի մարդիկ՝ որոնք իրանց կարգացած բոլորը հասկանում են: Ես նրանցից ինչով եմ վատ: Ձէ, ես այս թղթից ձեռք չեմ վերցնիլ մինչև բանի էութիւնը չըհասկանամ:

Շուտով բոլոր թերթերը միքանի անգամ արդէն կարդացուած էին:

Գ.

Ձատկից յետոյ գործարանում աշխատանքը

վերջացաւ. — պէտք էր տուն գնալ: Ստեփանը՝ բոլորովին ակամայ՝ ճանապարհ ընկաւ հայրենի գիւղը:

— Օտար մարդկանցից կարողանում էի թաղցնել — տանեցիներից ի՞նչպէս պահեմ, մտածում էր նա սրտի կսկիծով:

Սակայն՝ սկզբներում նա կարողացաւ իր գրադմուքները ծածուկ պահել, բայց այդ չէր կարող երկար տևել: Մի անգամ նա դաշտային աշխատանքի էր գնացել. մայրը նրա հին շորերը կարկատելու ժամանակ սկսեց սնդուկը խառնել և նկատեց լրագիրները:

— Ա՛յ մարդ, արի՛ տես՝ էս ի՞նչ բաներ են Ստեփանի սնդուկում, կանչեց նա ամուսնուն:

— Ձե՛ս տեսնում՝ ի՞նչ են, գրքեր են... Ինչպէս երևում է դեռ այդ չիմարութիւնները գլխից չէ հանել: Թող տուն գա՛յ՝ ես նրան ցոյց կրտամ թէ ի՞նչ է նշանակում կարդալը, ասաց հայրը կատապած:

Ստեփանը՝ ուրախ և իրանից գոհ՝ տուն էր դառնում. — նա համ ուրիշների չափ աշխատանք էր կատարել, համ էլ՝ հանդատութեան ժամերին բաւական կարդացել էր: Տուն հասնելով՝ շտապով ձիերն արծակեց և վազեց դէպի սնդուկը:

— Ի՞նչ ես փնտռում, խստութեամբ հարցրեց նրան Մակարը:

Միւս շապիկս եմ ուզում հագնել, քրտնել եմ, հագինրս թաց է:

— Շապիկդ... բաս սա ի՞նչ է... Մակարը ցոյց տուեց լրագիրները:

— Այնպէս... դրանք պարոն Յովհաննէսը տուեց, զործակատարր...:

— Ի՞նչի է տուել:

— Ասում է՝ ծխախոտի կամ մի այլ բանի համար կը հարկաւորուին...:

Մարիամի ձեռքերը սարսափից ու երկկեղից թուլացան. —

— Ո՞վ Սուրբ Աստուածածին, գոչեց նա փշտացած, ա՛օ, անաստուած, հոգիա է՞լ ես ծախել: Առաջ սկսել էիր կարգալ, հիմա էլ ծխել ես սովորել... ստանի սիրտն ես շահում... Տէր Աստուած, այսքան էլ փչանա՛լ...:

— Մայրի՛կ, ախար ես չե՛մ ծխում, Աստուած վկայ՝ չեմ ծխում: Այդ թղթերն այնպէս եմ վերցրել, արդարանում էր Ստեփանը, տեսնելով՝ որ յօնքը շինելու փոխարէն՝ աչքն էլ հանեց:

— Ապա, ապա՛ արի տեսնեմ, ասաց սրտացաւ մայրը և սկսեց որդու բերանից հոս քաշել: Յետոյ քրքրեց նրա բոլոր դրպանները, ծխախոտ, լուցիկ էր փնտռում, քրքրեց ամբողջ հագուստը, բայց ոչինչ չը գտաւ:

— Կարելի է դաշտում՝ կամ մի այլ տե՛ղ ես պահել, ուղիղն ասա՛:

— Ձէ՛, Աստուած վկայ՝ չէ՛, երդուեց Ստեփանը և երեսը խաչ հանեց:

Մարիամը միքիչ հանգստացաւ: Ապա Մակարը լրագիրները աարաւ բակը, դրեց կացնի տակ և մանր կտրատելուց յետոյ՝ կրակն ածեց որ տուեն ազատ լինի այդ գայթակղեցուցիչ իրերից:

Երեկոյեան Մակարն ու կինը որդու մասին խորհուրդ արին:

— Տէր Աստուած, քիչ էր մնացել՝ որ տղան կորչէր, գանդատուում էր Մարիամը: Ի՞նչ կը լինէր՝ եթէ չիմանայինք... Ձէ՛, ինչ ուզում ես՝ ասա, Մակար, Ստեփանին պէտքէ ամուսնացնենք:

— Սպասենք մինչև աշուն, կը պսակենք, համածայնուեց Մակարը:

Երբ հետեւեալ առաւօտ Ստեփանը լսեց իր վերաբերմամբ կաչացած վե՛խը՝ գանդատուեց:

— Աշնանը կը պսակենք, այլևս չիմար բաներով չես պարտալիլ, ասում էր հայրը:

— Ինչ էլ լինի, ես կարդալուց ձեռք չեմ վերցնիլ, վճռեց Ստեփանը. — քանի որ Աստուծոյ կամքով մի գործ սկսել եմ՝ մինչև վերջը պէտքէ հասցընեմ: Եթէ զօռով պսակելու

լինին՝ կը փախչեմ, հաւատած կը փախչեմ, մտածում էր նա և այլպիսի մտքերով ինքն իրան հանգստացնում:

Ստեփանը հասկանում էր՝ որ իրան գրքեր են հարկաւոր, որ հին լրագիրների ու ապած թղթի կտորներով շատ հեռու չի գնալ, և որ վերջապէս հարկաւոր է մի լաւ իմացողից կարդացածը հասկանալու գաղտնիքն էլ սովորիլ: Ի՞նչ անէր, ո՞ւր գնար. — գիւղում գրավաճառներ չկան, չկան և էժանագին գրքեր, չկան այնպիսի մարդիկ՝ որ յանձն առնեն ուսման ծարաւի զիւղացիներին սովորեցնէր:

Նա շատ դէս ու գէն ընկաւ, շատ որոնեց, վերջապէս կարողացաւ մի զիրք գնել իրանց զիւղացի մի տղից, որ ուսումնարանի աշակերտ էր:

Շուտով Ստեփանը պարծեալ գործարան դրնաց աշխատելու: Սյս անգամ նա պէտքէ դետին փորէր: Աշխատում էր եռանդով, և իր բաժին գործը վերջացնելուց յետոյ՝ դեռ չը մի՞ննած՝ մի անկիւն էր բաշտում և սկսում էր կարդալ իր զիրքը: Բանւորները նրան ծաղրում էին՝ որ առաւօտները՝ դեռ լուսը չը բացուած վեր էր կենում և սկսում էր աշխատել, իսկ երեկոյեան՝ արեւը մայր չը մտած՝ հեռանում էր հանգստանալու: Ստեփանն իրան ար-

դարացնում էր, ասելով՝ որ առաւօտուայ հովին աշխատելն աւելի հեշտ է:

Աշնանը Ստեփանին պատկեցին զիւղի չքաւոր ընտանիքներից մէկի աղջկայ՝ Շողիկի հետ:

Շողիկը, հիշտ որ՝ մասամբ արդարացրեց ծերունիների յոյսերը: Սկզբի ամիսներում Ստեփանը իր ժամանակի մեծ մասը նրա հետ էր անցկացնում և կարծես գրքերը մոռացել էր: Բայց չանցաւ երկու ամիս՝ նա սկսեց մտածել մի բանի մասին: Վերջապէս՝ մի օր դիմեց հօրը՝ որ թույլ տայ իրան աշխատանքի գնալու:

— Անյաշող տարի է, համոզում էր նա հօրը, տունը դու և Շողիկն էլ կարող էք կառավարել, իսկ ես՝ մի քսան-երեսուն ուլբլի կաշխատեմ, փող է, հարկերը տալու ժամանակ կը հարկաւորուի:

Մակարը երկու մտքի էր:

— Ծխախոտ չե՞ս ծխիլ... խստութեամբ հարցրեց նա:

— Ո՛չ, չեմ ծխիլ:

— Երգում արա՞:

Ստեփանը երգուէց:

Երեկոյեան Ստեփանն իր ջահիլ կնոջ հետ երկար խօսակցութիւն ունեցաւ:

— Ստեփան ջան, ինչի՞ ես գնում, վշտա-

ցած հարցնում էր Շողիկը, ինձնից խօս չե՞ս ծանձրացել:

Ստեփանը միքիչ շփոթուեց, ապա կնոջը երգուեցրեց՝ որ իր ասելիք զաղանիբը ոչ որի չի չայտնիլ և ցած ծայնով ասաց. —

— Ուզում եմ զրել կարգալ սովորել: Կարգալ արդէն դիտեմ, այժմ ուզում եմ թուաբանութիւն ու դիր էլ սովորել, իսկ տանը չի կարելի. հայրիկն ու մայրիկը կը բարկանան: Տե՛ս, նրանց մօտ բերնիցդ խօսք դուրս չը թողրնես:

Շողիկը մի պահ լռեց, ապա հետաքրքրութեամբ հարցրեց:

— Իսկ դրանից վերջը ի՞նչ դուրս կը գոյ... մի օդուտ կը լինի՞ թէ ոչ:

— Անպատե՛ստ, ոգևորութեամբ պատասխանեց Ստեփանը, միայն թէ ես ազատ կարողանայի սովորել:

— Խօսմ այն ժամանակ ինձ չե՞ս մոռանալ, վախով հարցրեց կինը:

— Ոչ, ամենեւին չեմ մոռանալ, հօգի՛ս:

— Իսկ վերջն ի՞նչ կը դառնաս:

Ստեփանը այդ հարցի մասին ամենեւին չէր մտածել: Նա սովորում էր միայն սովորած լինելու, գիտենալու համար:

— Տեսնե՛նք, Աստուած ինչ որ կամենայ, պատասխանեց նա:

— Կարելի է կը չաջողուի դրագի՞ր դառնալ, պնդում էր Շողիկը մի հաստատ բան լսելու չուսով:

— Ո՞վ գիտէ, կարելի է այդ էլ չաջողուի: Այդ օրուանից Ստեփանը սկսեց մտածել՝ որ զրել — կարգալը ոչ միայն զբաղմունքի առարկայ կարող էր լինել ինչպէս ինքն էր երևակայում, այլև ապրուստ ծարելու մի օգտակար միջոց:

Գ.

Ստեփանը ծառայութեան մտաւ մի կալուածատէր տիկնոջ մօտ: Նրա դործն էր՝ բակը մաքրել, փայտ կտորել և ներս տանել: Այդ բոլորը առաւօտը վաղ նա արդէն կատարում էր, իսկ օրուայ մնացած ժամանակը բոլորովին ազատ էր: Համարե՛ս այդ ամբողջ ժամանակը նա կարգում էր, բայց դարձեալ թաքուն:

Ստեփանն այժմ կարգում էր Ռօբինզօնի պատմութիւնը. այդ գիրքը նա քաղաքումն էր գնել, երբ տիրուհու հարբած կառապանի փոխարէն՝ ինքն էր քաղաք գնացել: Տիրուհին

այնտեղ նրան փող էր ընծայել, որով Ստեփաննը գնել էր Ռօբինզօնի պատմութիւնը:

Առաջին օրերը մի յարմար տեղ էր որոնում, որ կարողանայ հանդիստ լինել և այնպէս կարգալ՝ որ մարդ չը նկատէ: Նա այդպիսի մի տեղ բակում գտաւ և այնուհետև՝ ամբողջ ժամերով երեսի վրայ պառկած՝ կարդում էր:

Նա աւելի ու աւելի յառաջադիմում էր: Արդէն կարողանում էր ազատ կարգալ, թէև կէտադրութեան մասին ոչ մի հասկացողութիւն չունէր. նոյնիսկ՝ շատ որ մտածում էր՝ կարկացածը հասկանում էր: Բացի այդ՝ Ստեփաննը պատերի վրայ ածուխով գրել էր սովորում:

Ասում են՝ որ աշխարհում պատահմունքով շատ գործ է յաջողում: Ստեփաննի վերաբերմամբ էլ այդ խօսքը արդարացաւ: Դէպքի բերմունքով նա գործարանում Գէորգին հանդիպեց, որից կարգալ սովորեց. դէպքի բերմունքն էլ յաջողեցրեց նրան աւելի առաջ գնալու:

Գողերը հարևան կալուածատէր տիկնոջ տան դուռը կոտրել և բոլոր արծաթեղէնը տարել էին:

Ստեփաննի տիրուհին էլ վախեցաւ:

Վերջինս ուսում առած բարեսիրտ պառաւ էր: Նա սիրում էր հասարակ մարդոց, թէև

իր հետ գործ ունեցող զիւղացիներին չէր սիրում, որովհետև նրանց մէջ շատ պակասութիւններ էր նկատում. բայց պակասութիւններ չունեցողներին՝ նա օգնում էր ու խնամում: Այդ պատճառով էլ առանձին բաւականութեամբ նկատում էր՝ որ Ստեփաննը չի հարբում, ազնիւ է, բարեխղճութեամբ է կատարում իր հրամանները, և արդէն իսկ նրա ապագայի մասին էր մտածում: Միտքն էր դրել՝ որ առաջ նրան կառապան կը դարձնէ, իսկ յետոյ՝ նոյնիսկ՝ իր տան կառավարիչ, միայն՝ եթէ չը փչանայ: Համեմատելով իր բոլոր ծառաներին՝ տեսաւ որ ամենահաւատարիմն ու արժանաւորը Ստեփաննն է և միայն նրան կարելի է հաւատալ իր տան պահպանութիւնը:

Ուստի՝ Ստեփաննին տեղաւորեց իր նախասենեակում, գողերի ոտքի ձայնը կամ շշուկը լսէ թէ չէ՝ իսկոյն զոյգ ատրճանակներով ու սրով իր տիրուհուն պաշտպանէ: Այդ դէնքերը՝ որ պապերից էին մնացել՝ ինքը՝ տիրուհին յանձնեց Ստեփաննին:

— Դէ՛հ, Ստեփանն, տե՛ս, հաւատարմութեամբ ծառայիր, անվարձ չես մնալ:

Նախասենեակում միշտ պէտքէ նրազը վառմնար, որպէսզի աւազակները տեսնէին՝ որ պա-

հապանք բնած չէ, իսկ ցերեկը Ստեփանը կարող էր քնել: Այդ կարգադրութեան վրայ վերջինքս անասելի կերպով ուրախացաւ: Նա ամբողջ դիշերը անընդհատ կարող էր ընթերցանութեամբ պարապիլ:

Հաւ էր Ստեփանի կեանքը: Առաւօտը վաղ գեռ լոյսը չը բացուած՝ նա սկսում էր սենեակները մաքրել: Տիրուհին շատ անգամ մոռանում էր սեղանի վրայ երեկոյեան կարգացած գիրքը և երբ Ստեփանը այդպիսի դանձի էր հանդիպում՝ ինչպէս պապական ջրից է վրայ ընկնում՝ այնպէս էլ նա գիրքն էր խլում և սկսում կարդալ:

Մի անգամ նա այնպէս չափշտակուեցաւ ընթերցանութեամբ՝ որ չը նկատեց՝ թէ ինչպէս տիրուհին սենեակից դուրս եկաւ:

— Միթէ դու կարգալ գիտե՞ս, դարձացմամբ հարցրեց Ստեփանին:

— Այո՛, միքիչ գիտեմ, երկիւղով պատասխանեց Ստեփանը:

— Ապա կարգալ:

Ստեփանը դողդոջիւն ծայնով, բայց բաւական արագ՝ կարգաց միքանի տող:

— Հաւ է, լաւ է, ասաց տիրուհին, բայց ինչո՞ւ կէտերից չեաց չես կանդնում:

— Ի՞նչ կէտեր:

— Ա՛յ, ստորակէտեր, վերջակէտեր, ցոյց տուեց տիրուհին:

Չը գիտէի, խանձում:

— Տէ՛ս, այսպէս սէտքէ կարգաս, ասաց տիրուհին և մի քանի տող ինքը կարգաց: Կրկնի՛ր:

Ստեփանը կրկնեց:

— Հաւ, իսկ գրել գիտե՞ս:

— Ո՛չ խանում, շատունց ուղում եմ սովորել, բայց սովորեցնող չկայ:

— Ճաշից չեաց արի ինձ մօտ՝ կը սովորեցնեմ:

— Աստուած կեանք տալ, խանում, այդ բարութիւնը ամբողջ կեանքումս չեմ մոռանալ:

— Միթէ այդքան շատ ես ուղում ուսում ստանալ, հարցրեց տիկինը:

— Այնքան, այնքան եմ ուղում, խանում, որ չափ չկայ, բայց ծածուկ եմ սովորում, ամենքը վրաս ծիծաղում են և հայհոյում:

Այդ օրից չեաց Ստեփանը սկսեց տիրուհուց զրել սովորել և նրանից մի զրատախտակ ու քարեգրիչ նուէր ստացաւ:

Ծննդեան նախընթաց օրը Ստեփանն անբսպասելի կերպով քննութեան ենթարկուեց: Տիրուհու հրամանով նա գործարան դնաց:

Գրասենեակում կանգնած՝ սպասում էր նա-
մակին՝ որ գրուծ էր կառավարիչը նրա ար-
րուհուն:

— Ես կարող եմ կարգալ ձեր գրածը, պար-
ծենալով ասաց Ստեփանը կառավարչին:

— Ուղի՞ղ ես ասում, հարցրեց կառավարի-
չը, ապա՞ կարգա՞ տեսնենք, այս ի՞նչ է գրած:
Ստեփանը սաստիկ ուրախացած և յուզւած՝
սկսեց կարգալ:

Կառավարիչը հետաքրքրուեց:

— Ապա՞ այստեղ մի բան գրիր:

Ստեփանը գրեց՝ «Ես կարգալ — գրել գի-
տեմ, բայց թուաբանութիւն չգիտեմ»:

Մօտ մի ժամ կառավարիչը նրա հետ խօ-
սում ու քննում էր:

— Ի՞նչ ես մտածում, ի՞նչ ծառայութեան
պէտքէ մտնես, հարցրեց կառավարիչը:

— Ո՛չ մի ծառայութեան, վախժախելով
պատասխանեց Ստեփանը, մտածելով՝ որ չը-
լինի՞ թէ կառավարիչն ուզում է իր վրայ ծի-
ծաղել: Միայն, ի՞ սէր Աստուծոյ, դուք ասա-
ցէք թէ այժմ ես ի՞նչ պէտքէ անեմ, ի՞նչ պէտ-
քէ սովորեմ, աղերսանքով դիմեց նա կառա-
վարչին:

— Թուաբանութիւն, քերականութիւն պէտ-
քէ սովորես, բայց այդ հելա բան չէ:

— Ոչ ինչ, ես խօսմ գժուարութիւնից չեմ
գանգատուում, միայն թէ՛ Աստուած ոչժ տայ
սովորելու:

— Իսկ սովորեցնող ունե՞ս:

— Ո՛չ, պարոն կառավարիչ:

— Տեսնո՞ւմ ես, ես խօսմ սուտ չեմ ասում
որ գժուար է, այնուամենայնիւ՝ փորձիր: Եթէ
շատ անհասկանալի լինի՝ արի՛ ինձ մօտ, կօզնեմ:

Այդ օրուանից Ստեփանն սկսեց թուաբա-
նութեան վրայ մտածել, բայց գիրք չունէր:
Տիրուհուց խնդրել՝ չը համարձակուեց, բայց
լսել էր՝ որ ջրաղացպանը որ նախկին զինուոր
էր, ծառայութիւնից վերադառնալիս՝ հետը
թուաբանութեան մի գիրք է բերել: Կիւրակի
օր գնաց այդ մարդու մօտ՝ որ գիտնակա-
նի համբաւ էլ ունէր:

Նախկին զինուորը, կարծիր շապիկ հագած՝
վառարանի մօտ նստել՝ թէլ էր խմում: Ստե-
փանը դրան շէմքին կանգնեց:

— Ի՞նչ ես ուզում. հարցրեց ջրաղացպա-
նը քրտինքը սրբելով:

— Ձեզնից մի խնդիրք ունիմ:

— Տեսնում եմ՝ որ խնդիրք ունես, ասա՛
տեսնենք՝ ի՞նչ ես ուզում:

— Լսել եմ՝ որ դուք թուաբանութեան գիրք
ունէք, խնդրեմ մի քիչ ժամանակով ինձ տաք:

Ստեփանը՝ որպէս շնորհակալութեան նշան՝ շարունակ գլուխ էր տալիս և շփոթուած ժպտում: Նա բոլորովին խելքը կորցրել էր՝ տեսնելով՝ թէ որքան զիրք պէտքէ ունենալ: Եւ ամեն մի զիրքը մի շոկ առարկայի մասին էր:

Նա վեռեց՝ որ իրանց ասնեցոց յայտնէ ամեն ինչ: Կարգալուծն այնքան էր ընտելացել՝ որ այլևս չէր կարող ծածուկ պահել: Բացի այդ՝ ծնողներէց մի ամբողջ կապոց զիրք թաղցնելը դժուար էր:

— Խանութեան տուեց... ասաց՝ Ստեփան, կարգա՛, կիսատ մի՛ թողնիլ, կարող ես մարդ դառնալ, բացատրեց նա հօրը շինծու հանդարտութեամբ:

— Ասածիցդ էն է դուրս գալիս՝ որ խանութեանդ քեզ համար հօրիցդ լաւ է... յօնքերը կիսատ հարցրեց հայրը: Փառք Աստուծու, մենք ազատ մարդ ենք, ետրա չենք, ուրիշների հրամանով չենք շարժուում... Տղայ, ես գիտեմ, վերջը դու այդ չիմար բաներով գլխիդ մի փորձանք պէտքէ բերես:

Սակայն՝ սկզբում հայրն այդքանով էլ բաւականացաւ, որովհետեւ Ստեփանը ծոցից քրտան ուռբլի հանեց զրեց սեղանի վրայ, մի այլքան էլ ծննդին էր բերել:

Այդ օրից ծերունիների ու ջահիլների մէջ

մի խուլ, յամառ կռիւ սկսեց: Հայրն այլևս չէր կարող որպու հետ առաջուայ պէս կոպիտ վարուել, որովհետեւ՝ Ստեփանը բաւական փոխել էր և նրանից այնքան չէր վախենում՝ ինչպէս առաջ: Շողիկն ամուսնու կողմն էր և պահում էր Ստեփանի բոլոր գրքերը:

Ստեփանը, առաջուայ նման՝ միայն ազատ ժամանակն էր գրքեր կարդում, որպէսզի ծնողներին զժգոհելու առիթ չը տայ: Առաւօտը նախանաշի ժամանակ էր կարդում, զիրքը հետը դաշան էր տանում և երբ նստում էր հանգստանալու՝ դարձեալ կարդում էր: Երբ տուն էր գառնում՝ գործը վերջացնելուց յետոյ անմիջապէս սկսում էր կարդալ: Շատ անգամ էլ հաց ուտելիս էր կարդում: Այդպիսի դէպքերում մայրը վրան բարկանում էր:

— Տօ՛, խելքդ թոցրած, գօնէ հացդ է՛լ է հանգիստ կե՛ր, յետոյ զբաղւիր այդ չիմար բաներով:

Եկաւ ծմեար: Ստեփանն աւելի շատ ազատ ժամանակ ունէր, ուստի և շատ էր կարդում:

— Տե՛ս, որդի, արդէն երկու երեխայ ունիս, զրքերդ նրանց հաց չեն տալ, ասում էր հայրը՝ երբ տեսնում էր՝ որ Ստեփանը կարդում է:

— Ինչի՞ ես այդպէս խօսում, հայրի՛կ, ար-

դարանում էր Ստեփանը, խօս նուրիշներէց պա-
կաս չէ՞մ աշխատում:

Բայց մեծ մասամբ՝ հօր նախատինքներին
էր պատասխանում:

Շողիկն էր լաւ օրի չէր: Սկեսուերը շարու-
նակ դանդաւում էր՝ թէ նա է իր օրդուն
խելքից հանում և միշտ երեսուփն էր տալիս՝
թէ աղբաւ ընտանիքից է, թէ նրան ողորմու-
թիւն են արել որ ուղել են իրանց աղին, իսկ
նա՞ շնորհակալութեան փոխարէն՝ փչացնում է
Ստեփանին:

Ընտանիքում դժգոհութիւնը քանի դնում՝
անում էր և պարզ էր՝ որ ուրէ- ուր չէ՞ փո-
թորիկը պիտի բարձրանայ: Այդ փոթորիկը
ձմեռը բարձրացաւ: Ամենքը յիշում են այդ
ձմեռը: Հայի թանկ ժամանակն էր, ամեն
տեղ պակասութիւն ու կարիք կար:

Աշխատանք չկար: Շատերը քաղցածութիւն
էին քաշում և վերցրել էին պանդխտութեան
դաւազանը:

Ստեփանն էլ էր դնացել աշխատանք որո-
նելու, բայց ոչ մի տեղ չաջողութիւն չէր ու-
նեցել և ստիպուած էր տուն դառնալ: Նրա
առաջ եկաւ Շողիկը՝ լացով:

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ է պատահել, վախով հար-
ցրեց Ստեփանը:

— Հայրդ ծեծեց: Ասում է՝ տուր սնդկի
բանալին, այն չիմար գրբերը պէտքէ ոչնչաց-
նեմ: Ես չը տուի նա էլ ծեծեց:

Ստեփանի սիրտը կծկուեց:

— Լաւ, ներս գնանք կը մրսես:

Ճաշի ժամանակ էր, բայց մայրը հաշ չէր
բերում: Մակարն էլ արեխն էր շուռ ու մուռ
տալիս: Ամենքը մի վառ բան էին նախազգում:

— Գործ դա՞ր, հարցրեց Մակարը:

— Ո՛չ, հայրի՛կ, ոչ մի տեղ գործ չկայ, դը-
նացի նուցնիսկ իմ նախկին խանութի մօտ, նա
էլ ասաց՝ որ արդէն ուրիշին է վարձել:

Չկայ... լաւ... կրկնեց Մակարը: Իհարկէ
եթէ շարունակ գրբերի հետ ընկնես՝ գործ չի
լինիլ: Ե՛հ, ինչ կայ որ... հօրդ վիզը հաստ է,
նա կաշխատի, դուք կուտէք: Քեղ նման կին
էլ ճարեցիր, էլ ի՞նչ ես ուղում... ես նրան մի
խօսք եմ ասում, նա ինձ՝ տասն է պատաս-
խանում: Հիմա մարդ մեղ լակոտներիդ հետ
ձիւնի տակ պէտքէ զցէ՛ որ հասկանաք...:

Հօր խօսքերը Ստեփանին ծանր եկան:

— Երեխաներն ի՞նչ մեղք ունին, խոնարհու-
թեամբ նկատեց նա:

— Բաս ո՞վ է մեղաւորը, ե՞ս... ասան, ե՞ս
եմ մեղաւոր... զոչեց ծերունին: Գուր լակո-

տախք, իսկ ես՝ կերակրե՛մ, է՛տ ես ուզում
ասել:

— Հայրի՛կ, մեղք է, ինչի՞ ես այդպէս խօ-
սում, չէ՞ որ ես էլ եմ աշխատում:

— Ի՞նչպէս չէ... Հո՛ւ տարեկան աշխատանքդ
միայն քեզ համար աղի կը բաւականանայ...
Ամբողջ ուշքդ գրքերիդ ես տուել, մէկ գրանք
ձեռքս անցնե՛ն...

Ստեփանը տաքացաւ:

— Այդ դեռ կը տեսնենք, վրայ բերեց նա
կարուկ ծայքով:

— Ի՞նչ... այս բոպէիս գնա՛ բեր, գոռաց
Մակարը:

Ո՛չ, չե՛մ բերի, ծայնը բարձրացրեց Ստեփա-
նը և տեղից վերկացաւ:

— Բե՛ր թէ չէ՛ իսկույն ամբողջ սնդուկդ
շարդ ու փշուր կանեմ, ասաց Մակարը և կա-
ցինը ձեռքն առաւ:

— Իսկ ես՝ քեզ շարդ ու փշուր կանեմ.
դոչեց Ստեփանը, համբերութիւնից դուրս ե-
կած:

Մակարի ձեռքերը թուլացան: Մի բոպէ
նա լուռ նստած մնաց, ապա՛ տեղից վերկա-
ցաւ, հագաւ քուրքը:

Է՛հ, որդի՛ս, շնորհակալ եմ, շնորհակալ,
ասում էր նա խեղդուած ձայնով: Լաւ ես

վճարում հայրական աղ ու հացիս փոխարէն,
շա՛տ շնորհակալ եմ:

Ստեփանը լուռ էր:

Մակարը հանդարտ դուրս գնաց և դուռը-
փակեց:

Մարեամն աչքերն էր արօրում և աղօթում:
Շողիկը արտասուքով թրջում էր փոքրիկին,
որ գրկում ընկած՝ քաջջում էր նրա կուրծ—
քը: Ստեփանը չը գիտէր՝ թէ հայրը ո՞ւր գնաց:

Շուտով սակայն պարզուեց Մակարի դուրս
գնալու պատճառը. նա վերադարձաւ բերելով
հետք գիւղի յարգուած ձերունիներին: Վերջին-
ներս ծանր-ծանր ներս մտան և նստեցին: Նը-
րանք մօտ տասը հոգի էին:

Մակարը կանգնեց սենեակի մէջտեղը:

— Է՛հ, ձերուկներ՛ր, իմ ու որդուս գատաս-
տանը դո՛ւք արէք, ուզում էր փայտով գլու-
խըս շարգել նրա համար՝ որ իրան պահել, կե-
րակրել, մեծացրել եմ:

Այս ասելով՝ նա ձերուկներին խօնարհ զը-
լուխ տուեց և արտասուեց:

Ծերուկները մօրուքները զըմբզըմբացրին:

— Լաւ չէ... լաւ չէ...

Ստեփանը նոյնպէս տեղից վերկացաւ և զը-
լուխ տուեց:

— Ինձ իմ ծնողը զրկում է, վիրաւորում,

այս ոչինչ, բայց նա կնոջս ու երեխաներիս է տանից դուրս է գցու

— Լաւ չէ՛, Ստեփ 'ն, աւ չէ՛... դարձեալ կրկնեցին ձերունիները Փանօք Ասածու, լաւ էք ապրում, ուրիշների 'ման սոված չէք, երէք ձի, երկու կով ունիք, էլ ինչի՛ էք բաժանուում...: Ապրեցէք ու քէՖ արէք, Աստուծուց շնորհակալ եղէք, իսկ դուք՝ կուում էք, ինչո՞ւ...:

— Գրքերը փչացրին զրան, այն անբժած գրքերը, սկսեց գանդատուիլ Մակարը: Աշխատանքից չեա մնաց, ուտում-խմում է՝ զրքերը ձեռքից վաչր չի դցում: Էլ ես ինչի՛ եմ այս տունը սարքել, ո՞ւմ համար...:

— Լսո՞ւմ ես Ստեփանն, համ:

— Աղբեր շան, դուք ինքներիդ էք տեսել՝ թէ ինչպէս եմ աշխատանքից չեա մնացել: Միշտ ամենքից շուտ եմ գնացել դաշտը և ամենքից՝ ուշ վերադարձել: Իսկ զիրք կարգում եմ միայն ազատ ժամանակս: Հայրս ինձ խեղդում է, կնոջս ձեծում, զրկում է, վիրաւորում է:

Ծերունիները մտքի մէջ ընկան:

— Լաւ չէ, Ստեփանն, լաւ չէ՛՝ որ հակառակում ես, Աստուած կը պատժէ:

— Ես ինչ՞ անիմ՞ որ զիրք սիրում եմ, ա-

խար աչքերս այն ժամանակ բացուեցին՝ երբ կարգալ սովորեցի, յուզուած վրայ բերեց Ստեփանն:

Ծերունիները լռեցին:

— Այնուամենայնիւ՝ Ստեփանն, հօր կամքին հակառակ գնայր լաւ չէ: Խոնարհիր, բարեկամ, խոնարհիր, հպարտութիւնդ կտարի՛ր: Տօրրդ սիրան էլ քար չէ, նա էլ կը զիջանի:

— Ես միշտ պատրաստ եմ հնոգանդուելու միայն թէ՛ նա զրքերիս ձեռք չտայ:

Մակարը տեղից վեր թռաւ:

— Երբէք, այդ երբէք չի լինիլ, ես քօ բօլորը զրքերը պէտքէ պատառօտեմ, դրանց, այդ անիծուածների պատճառով է՝ որ ես որդուցս պէտքէ զրկուեմ:

— Իսկ ես՝ քե՛զ կը խփեմ՝ եթէ զրքերիս ձեռք տաս, հանդարտութեամբ, բայց կտրուկ պատասխանեց Ստեփանն:

Ծերունիները կշտամբելով՝ գլուխները շարժեցին:

— Այդ դու հօրդ ես սպառնում... Ա՛յ դու... վրայ հասաւ ձերուկներից մէկը Ստեփանին, բայց միւսները չեա քաշեցին:

— Զէ՛, խօսեց մի ուրիշը, սրանց պէտքէ բաժանել... միասին չեն կարող ապրել:

— Ա՛յս բոպէիս լակոտներիդ հետ տանի-

ցըս դուրս կորիք, դոչեց Մակարը կատաղած:
Ստեփանը լուս ու մունչ հագաւ շորերը, Շողիկն էլ՝ արտասուքն աչքին՝ պատրաստուում էր:

— Իսկ աշխատանքիս համար ոչ մի վարձ չե՞ս առլ, հայրիկ, խոնարհութեամբ հարցրեց Ստեփանը:

— Ինչո՞ւ պէտքէ տամ, բոլորն էլ ի՛մն է, բոլորը ես եմ աշխատել, գնա՛, կորիք, դեռ այդ էլ շատ է՝ որ շորերը հագից եմ թողնում:

— Ախ, Մակար Աստծուց վախեցիք. մէջ մտաւ Մարեամբ՝, տեսնելով թէ որպիսի անդրթութեամբ է վարվում ամուսինը որդու չեա, մե՛ղք ես անում՝ որ հարազատ որդուդ անիծում ես, Աստուած ինքը դատաստանը կանէ...

Մակարը ծանր շունչ քաշելով՝ նստեց:

Ստեփանն ու Շողիկը երեսները խաչակրնքեցին, խորը գլուխ տուին ձերուկներին և դուրս գնացին:

9.

Երեկոյ էր: Փչում էր ցուրտ քամին: Զիւնը փաթիլ-փաթիլ գեաին էր թափուում: Ստեփանն ու Շողիկը ախուր դէմքով գնում էին

փողոցով: Ստեփանը տանում էր սնդուկը և մեծ որդուն, իսկ Շողիկը՝ փոքր որդուն ու շորերի կապոցը: Քամին փչում էր ուղղակի նրանց երեսին և Շողիկի արցունքները սառեցնում երեսի վրայ:

Երևում էին ամբողջ գիւղի ճրագները: Ստեփանը ընտանիքով գնում էր աներոջ մօտ՝ որը գիւղի ծայրին էր ապրում: Նրա խրճիթը մտալլ նստում էր եկողներին:

Սները կանգնած էր դռանը: Ստեփանն ու Շողիկը անհամարձակ մօտեցան ու բարեեցին:

— Մենք... հայրիկ... քեզ մօտ ենք գալիս... շփոթուելով ու կակազելով ասաց Շողիկը:

— Լսել եմ, ինձ պատմել են, լաւ չէ... շուտով մեզ ձերունիներիս կենդանի-կենդանի փոսը կը ձգէք... լաւ չէ... խնամուս հետ ես չեմ ուզում խռովել, շատ ժամանակ չէ որ ցորեն եմ պարտք վերցրել:

Այս ասելով՝ ներս մտաւ դուռը փակեց:

Ստեփանն ու Շողիկը կանգնած աեղերում քարացան — մնացին:

— Մայրիկ, ցուրտ է, ներս գնանք, հեկեկաց մեծ աղան:

Նրանք քայլերն ուղղեցին դէպի եկեղեցին:

— Բարև, Ստեփան, ձայն տուեց մի բարձրահասակ շահիլ գիւղացի, Ստեփանի ընկերը

— Այդ ինչի՞ շորերդ ձեռքերիդ կանգնել էք դուրսը ցրախն: Ստեփանը պատմեց, ինչ որ պատահել էր:

— Այդպէս, հա՛... Ուրեմն՝ հիմա աներոջդ ծօա կը գնաս:

Ստեփանը դառնութեամբ ժպտաց:

— Դուռը երեսներինս զարկեց, ներս չընդունեց:

Սիմոնը, այդպէս էր ընկել ոչ անունը, զլուխը շարժեց:

— Տեսնո՞ւմ ես... Տերունիներն իրար պաշտպանում են, եկէ՛ք, եկէ՛ք ինձ մօտ:

— Չդիտեմ... ինչ...

— Ի՞նչ չգիտես, գնանք, խօս մտնա չէ՞ք մաշի, այս մութ դիշերով, երեսաները զրկերիդ ո՞ւր պիտի գնաք:

Անհամարձակ քայլերով Ստեփանն ու Շողիկը մասն օտարի խրճիթը: Կարծես հէնց դիտմամբ՝ փոքր երեսան էլ ամբողջ դիշերը նդնդում էր և տանտէրերի բունը խանգարում, թէև մայրն ամեն միջոց գործ էր դնում որ նրան լուեցնէ: Վերջապէս՝ յուսահատուած՝ ինքը Շողիկն էլ սկսեց հեկեկալ:

Շատ ծանր ժամանակ էր Ստեփանի ու Շողիկի համար: Ոչ փող ունէին, ոչ հաց, ոչ էլ կարդին հագուստ: Բացի այդ՝ աշխատանք էլ

չկար: Սիմոնը, տեսնելով ընկերո՞ս անել զրութիւնը, մտածեց Մակարին զիմել և որպուհամար օգնութիւն խնդրել, բայց նա խեղճին մի լաւ հայհայեց ու «սրիկաջ» անուանելով տանից դուրս արեց: Մի շաբաթ Ստեփանն ու Շողիկը հարևանների բերած հացով էին կերակրոււմ, բայց շուտով հացն այնպէս թանկացաւ՝ որ ամենքն էլ պակասութիւն զգացին: Սղնութիւնը դադարեց:

Ստեփանը մտածութեան մէջ ընկաւ. նրա զրութիւնն այլևս անտանելի էր: Կամ կնոջ ու երեխաների հետ պէտքէ մեռնէր, կամ հաց նարելու միջոց գանէր:

Այդպիսի մտածմունքներից դիշերը նրա բունը փախաւ. դուրս եկաւ խրճիթից և վնուեց դարձեալ պանդխտութեան զիմել. կարելի է ընտանիքը կերակրելու մի հնար գտնէր: Գրնում էր հարևան դիւղը, մտքերը՝ մէկը միւսից սև, մէկը միւսից յուսահատեցուցիչ՝ պաշարել էին նրան: Տեսաւ՝ որ աննկատելի կերպով հասել է հարևան դիւղը:

Չմեռային երկչոտ արևը դուրս էր եկել ամպերի տակից: Դիւղը՝ քնից զարթած՝ շտապում էր եկեղեցի՝ որի զանգերը հնչում էին բազմը զողանջով և մարդոց հրաւէր կարգում Աստուծոյ հետ խօսելու...

Զանկի ծայնը Ստեփանին զարթնացրեց իր հոգեկան քնից. լանկարծ նրան թուալի որ իր բոլոր մտածմունքները յիմարութիւն են և անխելքութիւն, որ Ս.ստուած ոչ մի աշխատաւորի սոված չի թողնիլ՝ եթէ աշխատաւորը չը յուսահատուի և ձեռքերը ծալած չը նստի...
 Նա երեսը խաչակնքեց և քայլերն ուղղեց դէպի եկեղեցին: Այստեղ երկաւր աղօթում էր և մտածում. —

— Ծնորհակալ եմ Քեզնից, Ս.ստուած, որ միտքս յուսաւորեցիր, ասաց եկեղեցուց դուրս գալով: Ինչո՞ւ պէտքէ ես սոված մնամ քանի որ կարգալ-գրել դիտեմ: Կը գնամ գիւղերը, ծերունիներին, աստուածասէր մարդոց համար Աւետարան կը կարդամ, նրանց մէջ Ս.ստուծոյ խօսքը կը արածեմ, լաւ-լաւ զրբեր, պատմութիւններ կը կարդամ, կը պատմեմ. նամակներ կը գրեմ... Որքան մարդիկ կը լինեն գիւղերում որ ուզում են օտարութիւն կամ գինւոր գնացած որդուն, եղբայրներին, ամուսիններին նամակ գրել, բայց անգրագիտութեան պատճառով չեն կարողանում գրել... Որքան մարդիկ կան, որոնք կարգալ չգիտեն, ուզում են սովորել, բայց ինչպէս ես՝ սովորեցնող չունեն... Այդպիսիներին էլ կարգալ կը սովորեցնեմ: Միթէ չե՞մ կարող այդ միջոցով

թէ ուրիշներին օգտակար լինել և թէ՛ ընտանիքս պահել...

Այդ օրուանից Ստեփանը ոտք դրեց մի նոր կեանք, որի մասին ինքը երազած անգամ չէր: Կարճ ժամանակից յետոյ՝ նա շրջակայ գիւղերում յայտնի դարձաւ: Իրա շրջապատող հասարակութեան համար ամենակարեւոր մարդը եղաւ և ամեն մի գիւղացի առանց քաշուելու դիմում էր նրան. — որը նամակ էր գրել տալիս և միջանի ձու բերում որպէս վարձարութիւն, որը գիրք էր կարդալ տալիս, որը կարգալ էր սովորում և ալիւր, հաց կամ փոլ տալիս: Ծառերի համար՝ խնդիր էր հարկաւոր գրել, շատերի համար՝ հաշիւ պատրաստել և այլն, և այլն: Եւ Ստեփանը յօժարութեամբ ու սիրով կատարում էր ամենքի խնդիրը առանց խօսելու վարձատրութեան մասին. շատ-շատերից նա ոչինչ չէր վերցնում, շատերի տուածից հրաժարւում էր՝ տեսնելով որ չբաւոր են: Բայց ամենքին էլ միակերպ սիրով օգնում էր իր ոյժերը ներածին չափ: Ամենքը նրան հաւատում, յարգում և սիրում էին:

Սակայն՝ այդ ժամանակները Ստեփանին դարձեալ մի դժբախտութիւն պատահեց. — նա ճանապարհորդութեան ժամանակ մրտել էր

և երբ առն եկաւ՝ հիւանդացաւ, անկողին ընկաւ: Դարձեալ Շողիկի համար սև օրեր վրայ հասան: Նա ծախեց իր քուրքը հիւանդին հաց ու կերակուր զնելու համար: Սակայն՝ Ստեփանը ոչինչ չէր ուտում, ջուր էր խմում և անքում...:

Որքան արցունք թափեց այդ օրերը խեղճ կինը: Արդէն ամենքը Ստեփանին մեռած էին համարում և սպասում էին թէ ահա այս է, այս չէ՝ մարմինը բոլորովին կը սառչի:

Լսելով որդու հիւանդութիւնը՝ Մակարի սիրտն էլ փափկեց: Նա երկու փութ ալիւր, մի փութ կորկոտ և տասը ֆունտ միս ուղարկեց՝ որ որդու թաղումից չետոյ հարեաններին «հոգու հաց» — «քելիս» տան: Բայց ո՛չ ինքը եկաւ, ո՛չ էլ կնոջը թողեց որդու մօտ զնալու: Շատ սգաց Մարեամբ, զլուխը ձեռնեց, բայց ո՛չ մի օգուտ չունեցաւ:

Սակայն՝ Աստուած այլ կերպ էր տնօրինել Շողիկը մտածեց՝ վերջին փորձն էլ անել՝ և քաղաքից բժիշկ կանչել: Այգպէս էլ արաւ: Բժիշկը եկաւ, տեսաւ հիւանդին, գեղ տուեց և պատուիրեց որ լաւ կերակրեն: Իսկ իր այցելութեան համար ո՛չ մի վարձատրութիւն չը վերցրեց: — Բարի մարդ էր երևում այդ բը-

ժիշկը. — երկար խօսեց Շողիկի հետ, մանրամասն հարցուփորձ արեց, զանազան խրատներ ու խորհուրդներ տուեց և՛ յուսադրելով որ Աստուած կօղնէ՝ հեռացաւ, նույնիսկ չուղեց Շողիկից շնորհակալութեան խօսքեր լսել:

Շողիկը ճշտութեամբ կատարեց բարի բըժրչկի պատուէրները: Ինչ որ Ստեփանն աշխատել էր վերջին ժամանակները՝ բոլորը ծախեց, և ամեն օր մսեղէն կերակուր էր պատրաստում ամուսնու համար:

Աստուած օգնեց: Ստեփանը կարծես կենդանանում էր և ոչժի դալիս: Որքան հիւանդ Ստեփաններ մահչից կաղատուէին՝ եթէ ամեն զիւղում, կամ դոնէ միքանի զիւղերի համար մի գիւղական հիւանդանոց լինէր և բժիշկ պահուէր:

Մի անգամ զիւղում հասարակական ժողով կար. հաւաքուել էին հարկերի ու տուրքերի մասին խօսելու:

— Աղբէր, խօսեց գիւղի ամուստէրը, ինձ թւում է՝ որ մենք անարդարութիւն ենք արել. մեր շահիլները պէտքէ ասեն, — տե՛ս, Ստեփանն իր հօր տանն աշխատեց-աշխատեց, բրտինը թափեց, բայց վերջը ձերունիները հաւաքուեցին ու նրան հօր տանից դուրս դրեցին, մի օր էլ մե՛զ եղպէս կանեն, էլ ինչի՞

աշխատենք... Աղբեր, իմ խելքն կնպէս է կտրու՛մ որ շահիլներն իրաւունք ունին էղպէս մտածելու... հը՛ օրէնքի ու խղճի դէմ չէ՞ Մակարի արածը...
 Ծերունիները պատասխանեցին. —

— Հո՛, կարծես... այնպէս է... արդար չէ... օրէնքով չէ...

Եւ դնացին Մակարի մօտ:

— Ի՛նչ աչժմ պառաւիղ հետ մենակ ես, իսկ ձեր հողը չորս հոգու համար է: Ի՛նչ որ դին էլ հիւանդ է, երեխաներ ունի, կին ունի, խեղճն ի՞նչ անէ... Պէտքէ հողից կէսը քու սերմով ցանես, նրան տաս:

— Ինձ ի՞նչ... ինքն է դնացել: Խօժ ես չե՛մ դուրս արել: Թող հանդիստ ապրէր, խելօք լինէր. ի՛մ ի՞նչ պարտքն է ուրիշի երեխաներին պահելը:

Եսա՛ դիմադրեց Մակարը, բայց դիւղացիներն ստիպեցին որ հողի կէսն ու սերմացուն տայ որդուն:

Երբ տանուտէրը դնաց Ծողիկին յայտնելու որ հոգարածին են ստացել՝ վերջինս անչափ ուրախացաւ:

— Բայց ես այդ հողն ի՞նչպէս վարեմ — ցանեմ, ամուսինս դեռ պառկած է, ո՛չ ձի ունենք, ո՛չ եղ. տխրութեամբ հարցրեց Ծողիկը: Բարի տանուտէրը դրան էլ ճար արեց: Հա-

ւաքեց հարեաններից մի քանի հողի, ամենքը եկան իրանց անասուններով, գործիքներով, մի օրու՛մ վարեցին, ցանեցին և բարի գործ կատարած՝ հանդիստ խղճով և ուրախ սրտով դնացին իրանց տները:

Եստ ժամանակ չանցած՝ Ստեփանն էլ առողջացաւ. իսկ հնձի ժամանակ՝ արդէն բոլորովին առողջ էր և եռանդով ու լի յուսով սկսեց հունձը:

Նոյն այդ օրերը նրա մայրը, Մարեամբ վախճանուեց: Մակարը մնաց մեն-մենակ: Եւ դարդից՝ սկսեց հարբել: Երեսուն տարի շարունակ աշխատել — հաւաքել էր, այժմ վաթսուն տարեկան հասակում երկու ամսուայ մէջ բոլորը վատնեց: Ընկերներ էլ շատ ճարուեցին: Եւ նա, հարուստ գիւղացին՝ այժմ չքաւոր դարցաւ... Եւ ի՞նչպէս չը հարբէր. — բոլոր տանն ինքն էր ու կատուն... Եւ սկսեց որդու մասին մտածել. — տանը կին էլ կը լինի՛ հիմայ նոյն իսկ շապիկը լուացող չկայ... Վատ չի լինի՛՛ որ երեխէքն էլ իրանց վազվզոցով ու աղմուկով խրճիթը կենդանացնեն...:

Եւ նա եկաւ Ստեփանի մօտ: Ստեփանն ու Ծողիկը երեխաների հետ ճաշում էին: Մակարը երեսը խաչակնքեց ու նստեց: Ամենքը լըռեցին, ամենքը սպասում էին:

— Է՛հ, Ստեփան, մայրդ մեռաւ, ես էլ շատ երկար չեմ ապրելու, որդի՛ս, Քեզ է՛լ է մեղքըս գալիս, Շողիկին է՛լ, երեխաներին էլ... Սիրքս բոլորովին կոտորել է... Մայրդ մահացի առաջ բեզ համար խնդրեց: Արի, որդի, հօրդ տունը, անցածն անցել է, սրանից յետոյ Աստուած բարին տայ:

Խօսում է Մակարը, բայց գլուխը քարշ է դրել, գետնին է նայում, կարծես այնտեղ նկարներ կան:

Ստեփանը սեղանից վեր կացաւ և հօրը խոնարհ գլուխ տուեց. նա՛ էլ այս մի տարում շատ էր տանջուել: Հայր՞, էլ արաստուեց, երեխաներն էլ...

— Աղջի՛կս, ների՛ր որ բեզ էլ վերաւորել եմ, ասաց Մակարը հարսին:

— Իսկ գրքե՛րս, հայրի էլ հարցրեց Ստեփանը:

— Է՛հ, որդի, Աստուած քեզ հետ, ես շատ չեմ ապրելու, սրանից յետոյ քո գործերին չեմ խառնուիլ:

Նոյն օրը Ստեփանն իր ընտանիքով յետ դարձաւ հայրական տունը:

Եւ ամբողջ այդ օրն անցաւ հանգիստ, խաղաղ, կարծես մեծ պաս լինէր:

Է.

Շատ չանցած՝ արդէն ամենքն իրար ընտելացան: Երեխաներն սկսեցին ծիծաղել, Շողիկըն սկսեց երգել: Ստեփանն ազատ շունչ քաշեց և վճռեց գլուխ բերել ինչ որ վաղուց միտքըն էր դրել:

Նա երկար ժամանակ էր սովորել, բայց չգիտէր՝ թէ ո՞րքան բան պիտէ: Պէտք էր մի լաւ մարդ ճարել որ նրան քննէր, նրա գիտեցածը ստուգէր:

Ստեփանը կարծում էր՝ որ այդպիսի մարդ կարող էր այն գիւղի ուսուցիչը լինել՝ որտեղ շրջելու ժամանակ՝ ինքը եղել էր, որովհետեւ այդ ուսուցիչն ամենքը գովում էին և օրհնում:

Կիրակի օր Ստեփանը տաք հագնուեց և ճանապարհ ընկաւ յիշեալ գիւղը՝ որ քսան վերստ հեռու էր:

Ուսուցիչը ուսումնարանումն էլ ապրում էր: Երբ Ստեփանը եկաւ նրա մօտ՝ դեռ կէսօր չէր եղել:

Սենեակի ցրտութեան պատճառով ուսուցիչը մրսել էր և ախորժակով թէյ էր խմում: Նուրբ դիմագծերով, բարի գէմքով՝ քսանհինգ տարեկան երիտասարդ էր նա: Աչքերի արտաչայտութիւնը՝ խոնարհ ու մանկական: Նա լը-

սում էր իր եղբոր արած պատմութիւնը: Եղբայրը քաղաքից նոր էր եկել և այնտեղի գիմնադի ուսուցիչն էր:

Ստեփանն սկզբում շփոթուեց, բայց զիւղական բարի ուսուցիչն այնպէս սիրալիր ժրպտաց՝ որ նա իսկոյն ուղղուեց:

— Նստի՛ր, եղբար, առաջ մէկ նստի՛ր, հրաւիրեց ուսուցիչը աթոռը մօտ քաշելով: Ստեփանը նստեց աթոռի ծայրին:

— Ո՞րտեղացի ես, հարցրեց ուսուցիչը: Ստեփանը պատասխանեց:

— Ես իմացայ որ այստեղացի չեմ: Խմի՛ր, խմի՛ր թէչրդ, մրսած կը լինես, ճոնապարհից ես գալիս: Շատ է հեռու ձեր զիւղը, քանի՞ ժամում հասար:

— Ես ոտքով եկայ:

— Ոտքով, երևի այստեղ դործ ունիս:

— Այո՛, մի փոքր գործ...

— Ո՞վ գիտէ՞ զիւղական դատարանն ես եկել:

— Ո՛չ, ձեզ մօտ, պարոն վարժապետ:

— Մի՞թէ, զարմացած հարցրեց ուսուցիչը: Ասա՛ եղբայր, ասա՛ տեսնենք, ի՞նչ բանով կարող եմ քեզ օգնել, խօս՛ մտաբերել չե՞ս ուղում, հարցրեց ուսուցիչը և ծիծաղեց:

— Չէ՛, որտեղից... իմ ի՞նչ սովորելու ժա-

մանակն է... արդէն երկու որդի ունիմ: Չէ՛, ես այնպէս եմ եկել:

Ստեփանը բաժակը դրեց սեղանին և ցած ձայնով ասաց.—

— Աստուած գլուխս մտցրեց՝ թէ արի կարգալ-գրել սովորի. և ահա արդէն չորս տարի է՝ սովորում եմ, բայց չգիտեմ՝ թէ արդեօք այնպէ՞ս եմ սովորում ինչպէս հարկաւոր է. ոչ ոքից չէի կարող խորհուրդ հարցնել... Ողորմած եղէ՛ք, պարոն վարժապետ, ինձ քննեցէք:

Վարժապետի եղբայրը, գիմնադի ուսուցիչը գլուխը բարձրացրեց: Նա մինչև այդ՝ ուշադրութիւն չէր դարձրել Ստեփանի վրայ:

— Լաւ, հիանալի, գեղեցիկ, ժպտալով ասաց վարժապետը. թէչրդ խմիր՝ յետոյ կը քննեմ, թէ չէ՛ կը պաղի: Պատմիր տեսնենք ի՞նչպէս ես սովորել:

— Ի՞նչպէս... ժածո՛ւկ, զողի նման, ասաց Ստեփանը և երկու եղբայրներին պատմեց իր ախուր պատմութիւնը:

Երկուսի վրայ էլ այդ պատմութիւնը խոր տպաւորութիւն թողեց: Մի րոպէում Ստեփանը նրանց աչքում մեծացաւ, հերոս դարձաւ: Նրանց առաջ կանգնած էր ո՛չ թէ վաշխառու զիւղացի, որը դրազիտութիւն է սո-

1906 թ. 04

վորել իր հաշիւները լաւ պահելու համար, ալ՛ իրանց առաջ կանգնած էր մի նոր մարդ, որի նմանը պատմութեան մէջ քիչ կայ և որի նման եղել են միայն երեւելի մարդիկ:

Վարժապետն սկսեց Ստեփանի հետ շատ չարդանքով վարուել և նոյնիսկ «Պարոն Ստեփան» ասել: Նա քննեց ինքնուս դիւզացուն, տեսաւ որ շատ լաւ կարգում է, թուարանական խնդիրները հեշտութեամբ էր վճռում, թէև՝ պակասութիւններ էլ շատ ունէր:

— Շատ լաւ է, հիանալի է, բարեկամս, ասաց վերջապէս ուսուցիչը, միայն՝ պէտքէ բերականութիւն սովորես:

— Իսկ սովորելուց յետոյ ի՞նչ ծառայութեան պէտքէ մանես, հարցրեց քաղաքացի ուսուցիչը:

— Ո՛չ մի, կմկմալով պատասխանեց Ստեփանը, միայն թէ՛ սովորէի:

— Բանն էլ հէնց այն է՝ որ աշխարհի պայմաններում, որոնց մէջ դ՞ու ես գտնուում, չես կարող սովորել: Քանի՞ ասարի է սովորում ես:

— Չորս:

— Տեսնո՞ւմ ես, եթէ կանոնաւոր կերպով սովորէիր՝ այդ բոլորը մի տարուայ բան էր: Ապա նա խօսքը դարձրեց եղբորը, —

— Որքան նպատակաշարժար կը լինէր՝ եթէ

դիւզերում Ֆրեբեյեան վասընթայքներ բացուէին, կամ շրջիկ ուսուցիչներ լինէին, կամ վերջապէս՝ ամեն գրագէտ մարդ երկու-երեք հոգու կարգալ սովորեցնէր — դոնէ սրա նման ուսումնաճարաւ դիւզացիները կը յազեցնէին իրանց ծարար: Ասում են՝ չորս տարի ես սովորել, կրկին դիմեց նա Ստեփանին, չէ՛, եթէ ուղի որ՝ ուզում ես մի բան սովորել՝ առայժմ պէտքէ հողի թօղնես: Յետոյ կարող ես նորից երկրագործութեամբ պարապել, իսկ այսպէս՝ ո՛չ հողագործ կլինիս ոչ էլ կարգին ուսում կունենաս:

— Բայց ի՞նչպէս սովորիմ, գրաղբը դառնամ որ այնտեղ սովորեմ:

— Չէ՛, բարեկամս, գրագրութիւն անելով բան չես սովորիլ, գրադիրները մեճ մասամբ խաբեբաններ են, փչացած, վնասակար մարդիկ են, այնտեղ դու էլ կը փչանաս:

— Բաս ո՞ւր գնամ, ո՛չ մի տեղ չգիտեմ:

— Դիտե՛ս ի՛նչ... յանկարծ վրայ բերեց քաղաքացի ուսուցիչը, — արի ինձ հետ դնանք քաղաք, այնտեղ առայժմ դիմնադում ծառայ մտիր, թէև ոտնիկը քիչ է, բնդամներ ամսական տասը ուրբի, բայց աշխատանք էլ շատ չի լինիլ, խօժ աշխատելուց չե՛ս փախչում: Օրական չորս ժամ հազիւ գործ կունենաս, իսկ յետոյ՝ ամբողջ օրն ազատ կը լինես և ժամա-

նակ կունենաս պատրաստուելու — զիւղական
 ուսուցչի քննութիւն տալու: Ես էլ կօղնեմ,
 մեր ուսուցիչներն էլ, աշնանն արդէն ուսու-
 մբղ վերջացրած կը լինես: Հը... Համաձայն ես:
 Ուրախութիւնից Ստեփանի ոտքերը դեռ-
 նից կտրուեցին, — Ե՛ւ ամսական տասը ու-
 բլի սօճիկ, և՛ ազատ ժամանակ, և՛ ուսուցիչ
 ու պարապելու յարմարութիւն... այս բոլորը
 միանգամից...:

— Համաձայն ես, կրկնեց ուսուցիչը:

— Տ՛էր Աստուած, այն էլ ի՞նչպէս... յուզ-
 ուած պատասխանեց Ստեփանը: Չորէնք կը
 փամ մինչև քաղաք, միայն թէ՛ այդպէս անէր:

Մի քանի օր յետոյ՝ Ստեփանն արդէն քաղա-
 քումն էր:

Նա գիմնագում ծառայ մտաւ: Բարեկամ—
 ուսուցիչը տարաւ նրան իր մօտ, յօժարեցաւ
 բնակարան ու կերակուր տալ այն պայմանով՝
 որ Ստեփանը իրան էլ ծառայէ:

Այդ տարին Ստեփանի կեանքի ամենափայ-
 յուն շրջաններից մէկն էր: Ուսումը լաւ էր ա-
 ռաջ գնում: Մի ձմեռուայ մէջ անցաւ բոլոր
 հարկաւոր առարկաները: Ամբողջ գիշերներով
 նա գրքերի հետ էր լինում, այնպէս որ՝ շատ

անգամ ուսուցիչը նրան արդելում էր այդքան
 պարապելը:

Ստեփանը միայն չոր ու ցամաք գիտութիւն-
 ներ չը սովորեց, նա հասկացողութիւններն էլ
 փոխուեցին, իզուր չէր՝ այնպիսի ազահու-
 թեամբ ու լարուած ուշադրութեամբ լսում
 ուսուցիչների վիճարանութիւնները՝ որ շատ
 անգամ տեղի էին ունենում իրանց տանը, —
 անօգուտ չանցաւ նաև այն գրքերի ընթեր-
 ցանութիւնը՝ որ նրան տալիս էր ուսուցիչը:

Գիւղ վերադառնալուց միքանի օր յետոյ՝
 Ստեփանը գրեց իր բարեկամ ուսուցչին, —

«Ես արդէն զիւղումն եմ, կնոջս ու ե-
 րեխաներիս մօտ: Այս աշխարհը չեա է
 ընկած ու խաւար, բայց ժողովուրդը՝ լաւ
 է: Ամենքը զարմանում են որ ես հասարակ
 գիւղացուց վարժապետ դարձայ, որ
 իրանց նման հասարակ եմ հագնուում: Ես
 մտադիր եմ ուսումնարանս ընդունել ո՛չ
 միայն մանչեր, այլև՝ աղջիկներ: Միտք
 ունիմ այս աշնան միքանի օրավար հող
 ցանել: Այդ բանի մասին շատ մտածեցի,
 բայց վերջը վճռեցի՝ որ լաւ է՛ երբ մարդը

հողից կտրուած է: Երկրագործութիւնը
ամենասուրբ, ամենազնիւ աշխատանքնե-
րից մէկն է քանի որ մարդավարի դոր-
ծարաններ չկան: Եւ մարդը ազատ կը
լինի, և՛ ոչ որից կախուած չի ունենալ:
Գարնանը ուսումնարանիս կողքին մի
պարտէզ պէտք է շինեմ որ աշակերտներիս
սովորեցնեմ թէ ի՞նչ ձեով կարելի է հո-
ղից շահուել և ի՞նչպէս անել՝ որ շատ
օգուտ ստացուի:

Բարեսիրտ, կրթուած քահանայ, շա-
ժական գրադարաններ, շրջիկ գրավաճառ-
ներ, սրտացաւ բժիշկ, — այս բոլորը գիւ-
ղի անչետածղելի պահանջներն են՝ որ կա-
րող են կատարելապէս յեղափոխել նրա
կեանքը և լոյս ճանապարհ հանել տղէտ
գիւղացիներին:

Առանձնապէս ինձ մի հարց է դրա-
ղեցնում՝ թէ արդեօք պէտքէ կարողա-
նամ այնքան շահ բերել իմ եղբայր գիւ-
ղացիներին, որքան ցանկանում եմ, թէ
արդեօք պէտքէ կարողանամ օգտակար
լինել հայրենակիցներիս. բայց ես չեմ յու-
սահաւում, այգպիսի Սուրբ գործին
Ստուած իւր օրհնէնքը չի մերժի»:

Ձեր բարեկամ Ս Տ Ե Փ Ա Ն Ը:

ԲՃ. Ա. ԲՈՒԴՈՒՂԵԱՆԻ

Նոր լոյս տեսած գրքուկները.

1. Գործարան թէ երկրագործութիւն . . . 15 կ.
2. Սնապաշտութիւն և կախարդութիւն 20 ,,
3. Մտերմական խորհուրդներ
պատանիներին . . . 20 ,,
4. Գոյութեան կռիւ 20 ,,
5. Ռուզուլֆ Վիրխով 25 ,,
6. Սէր և խանդ 20 ,,
7. Պոռնկութիւն և անառակութիւն . 20 ,,
8. Նուէր հայ գիւնտրին (մամուլի տակ) ,,

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՐԱՄԵԱՆՑԻ

վերջին հրատարակութիւնները

1. Ընտրութիւն կաթնատուների . . . 15 կ.
 2. Ռուզուլֆ Վիրխով 25 ,,
 3. Հպարտ հոգու երգերից 30 ,,
- Հ. Համբարձումեան

Դիմել հայ գրավաճառանոցներ:

ՄԵՐ ԷԺՍՆԱԳԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ

1. Քարը երգում է 10 Կ.
2. Ճշմարիտ մեծութիւնը 7 ,,
3. Արգար ծերունին 10 ,,
4. Մէծ տօն 10 ,,
5. Նոր լոյս 10 ,,
6. Ուսման սէրը 7 ,,
7. Մանկան ձօս և վերջին խօսք . 7 ,,
8. Գեղեցկուհի Մարօ (մամուլի տակ)